

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА СУВ
ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА МЕЛИОРАЦИЯ ИНСТИТУТИ

«Сув хўжалигини бошқариш ва унинг иқтисодиёти» кафедраси

"КИЧИК БИЗНЕСНИ БОШҚАРИШ"

**фанидан семинар ва амалий
машғулотлар ўтказиш бўйича**

МЕТОДИК КЎРСАТМА

Тошкент – 2007

Ушбу методик кўрсатма институт Илмий-услугий кенгашининг 2007 йил 13 июнда бўлиб ўтган 8 – сонли мажлисида кўриб чиқилди ва чоп этишга тавсия этилди.

Ушбу методик кўрсатма 5340200 - «Менежмент» (сув хўжалигида) бакалавриат йўналишида таълим олаётган талабаларга мўлжалланган. Унда кичик бизнесни бошқариш фанидан амалий ва семинар машғулоти мавзулари, уларни бажариш бўйича методик кўрсатмалар, назорат ва муҳокама учун саволлар ҳамда тавсия этиладиган адабиётлар берилган.

Методик кўрсатмада кичик бизнеснинг моҳияти ва иқтисодиётда тутган ўрни, хорижда ва Ўзбекистонда кичик бизнеснинг ривожланиши, кичик бизнес фаолиятини ташкил этиш, таҳлил этиш, режалаштириш, бошқариш, кичик бизнеснинг банк, солиқ хизмати ва аудит билан алоқалари, унинг молиявий ҳолати ва кредит билан таъминлаш шакллари, кичик бизнесни ахборот билан таъминлаш усуллари, кичик бизнес корхоналарида тижорат фаолиятини ташкил этиш йўллари, кичик бизнесни бошқариш психологияси каби долзарб муаммолар батафсил баён этилган.

Тузувчилар:

Дусмуратов Ғ.Д., доцент
Муқимов З.М., катта ўқитувчи
Шафқаров Б.Х., ассистент

Такризчилар:

Г.А.Қўшаева – ТошДАУ «Маркетинг,
маҳсулотларни стандартлаштириш ва
сертификатлаш» кафедраси доценти, и.ф.н.

Х.С.Хушвақтова – доцент

КИРИШ

Президент И. Каримов таъкидлаганидек: «Биз кичик, ўрта ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришда нафақат ҳал қилувчи мавқе эгаллаши, айти вақтда унинг аҳоли фаровонлиги ва даромадлари ортишида, ишсизлик муаммосини ечишда ҳам муҳим омилга айланишига эришмоғимиз лозим»¹.

Бозор иқтисодиёти шароитида кичик бизнес соҳаси билан шуғулланувчи ишбилармонларга талаб янада ортади. Бу олий ва ўрта махсус ўқув юртлари олдида ҳам бир қатор вазифалар кўяди. Улардан бири қишлоқ ва сув хўжалиги соҳаси учун малакали мутахассислар тайёрлаш, қайта тайёрлаш, ходимлар малакасини ошириш, уларни замонавий ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий билимлар билан қуроллантиришдир. Бу йўналишда зарур бўлган моддий-техник база республикада бозор муносабатларига ўтиш билан бир вақтда яратилиб, ривожлантириб борилмоқда. Аммо, замонавий иқтисодий фанлар, айтик бизнес, тадбиркорлик, маркетинг ва менежмент каби фанлар бўйича адабиётларнинг камчилиги бу соҳадаги ишларни янада кучайтиришни талаб қилмоқда. Шу боисдан, ушбу методик кўрсатма ўз олдида имкони борича кичик бизнес соҳасидаги кўпроқ маълумотларни қамраб олишни мақсад қилиб қўйган.

Мазкур методик кўрсатмада кичик бизнеснинг моҳияти ва иқтисодиётда тутган ўрни, унинг ривожига таъсир этувчи омиллар, хорижда ва Ўзбекистонда кичик бизнеснинг шаклланиши ва ривожланиши, кичик бизнес фаолиятини ташкил этиш, таҳлил этиш, режалаштириш, бошқариш, кичик бизнесни банк, солиқ хизмати ва аудит билан алоқалари, уни молиявий ҳолати ва кредит билан таъминлаш шакллари кўрсатиб берилган. Шунингдек, ушбу кўрсатмада кичик бизнесни ахборот билан таъминлаш усуллари, кичик бизнес корхоналарида тижорат фаолиятини ташкил этиш йўллари, кичик бизнесни бошқариш психологияси каби долзарб муаммолар ҳам батафсил баён этилган.

«Кичик бизнесни бошқариш» фани муайян иқтисодий фанлар: маркетинг, менежмент, корхона иқтисодиёти, бухгалтерия ҳисоби, молия ва кредит, статистика, иқтисодиёт назарияси ва бошқа кўплаб фанлар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ўрганилади. Ушбу фаннинг асосий вазифаси иқтисодий билимларнинг амалдаги ютуқларидан бизнес фаолиятида мақсадга мувофиқ фойдаланиши, кичик бизнес корхоналарининг самарадорлигини ошириш, жаҳон бозорига рақобатга бардош берадиган юқори сифатли маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни таъминлаш ва унинг асосида халқ фаровонлигини юксалтириш йўллари талабаларга ўргатишдан иборатдир.

1-Мавзу: Кичик бизнеснинг моҳияти ва иқтисодиётда тутган ўрни

Режа:

1. Кичик бизнес тушунчаси ва унинг моҳияти.
2. Кичик бизнеснинг иқтисодиётда тутган ўрни.
3. Кичик бизнесни ривожлантиришга таъсир этувчи омиллар.
4. Ўзбекистонда кичик бизнесни шакллантириш ва ривожлантириш.

Методик кўрсатма

Мамлакатимизда замонавий бозор иқтисодиётини барпо этиш борасида мисли кўрилмаган ўзгаришлар амалга оширилаётган бўлиб, тадбиркорлик ва хусусий мулкка асосланган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ривожланишига кенг имкониятлар тизимининг яратилаётганлиги бунинг яққол исботи бўла олади. Бугунги кунда иқтисодиётнинг ушбу сектори дунёнинг деярли барча мамлакатлари ва минтақаларида асосий ривожланиш манбаига айланган. АҚШ, Япония, Германия, Буюк Британия каби ривожланган мамлакатларда ҳам кичик бизнес субъектлари миллий иқтисодиётнинг асосини ташкил этиб, улар ҳиссасига мамлакат ЯИМ нинг 50-60%и ва банд бўлган аҳоли сонининг 60-70%и тўғри келади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида мамлакатимиз иқтисодиётининг жаҳон бозоридаги ўзгаришларга мувофиқ равишда қайта тикланиши, унда янги хўжалик муносабатларини, шу жумладан, ташқи иқтисодий муносабатларнинг ўрнатилиши, ишлаб чиқариш ва инновация фаолиятининг ривожланиши, мулкдорлар синфининг шаклланиши ва энг асосийси, аҳоли турмуш даражасининг ўсиши кабиларга эришишда кичик бизнеснинг ривожланиши ҳал қилувчи ўрин тутаяди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб, иқтисодиётнинг ушбу секторини ривожлантиришнинг зарур меъёрий-қонунчилик ҳужжатлари қабул қилиниб, уларни самарали амалга ошириш механизми шакллана бошлади ва уни давлат томонидан кенг миқёсда қўллаб-қувватлаш тизими вужудга келтирилди.

Моҳиятан олиб қараганда, дунёнинг барча мамлакатларида, шу жумладан, Ўзбекистон Республикасида ҳам кичик бизнеснинг ташкил этилиш мақсадлари ва фаолият кўрсатиш асослари деярли бир хил мазмун ва аҳамият касб этади. Бироқ турли мамлакатлар иқтисодиётининг ривожланганлик даражаси ва ўзига хос шарт-шароитларидан келиб чиққан ҳолда улардаги кичик бизнес субъектларини аниқлашда турлича ёндашилади. Бунда асосан кичик бизнес фаолиятини баҳолаш кўрсаткичлари ёки мезонларидан фойдаланилади.

Ўзбекистон Республикасида фақат банд бўлган кишилар сони мезони бўйича кичик бизнес фаолиятини аниқлаш амалиётидан фойдаланилади.

Якка тартибдаги тадбиркор; микрофирмалар: ишлаб чиқариш тармоқларида 20 кишигача; хизмат кўрсатиш ва ноишлаб чиқариш соҳасининг бошқа тармоқларида 10 кишигача; улгуржи, чакана савдо ва умумий овқатланиш соҳасида 5 кишигача;

Кичик корхоналар: енгил ва озиқ-овқат саноати, металлга ишлов бериш ва асбобсозлик, ёғочни қайта ишлаш, мебель саноати ва қурилиш материаллари саноатида 100 кишигача; машинасозлик, металлургия, ёқилғи-энергетика ва кимё саноати, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ва қайта ишлаш, қурилиш ҳамда бошқа саноат ишлаб чиқариш соҳаларида 50 кишигача; фан, илмий хизмат кўрсатиш, транспорт, алоқа, хизмат кўрсатиш соҳаси (суғурта компанияларидан ташқари), савдо ва умумий овқатланиш ҳамда ишлаб чиқаришга алоқадор бўлмаган бошқа соҳаларда 25 кишигача.

Кичик ва ўрта бизнеснинг аҳамияти қуйидаги ҳолатларда намоён бўлади: кичик ва ўрта бизнес – аҳолининг асосий қисми учун меҳнатини қўллайдиган жабҳа ва даромад манбаидир. Кичик ва ўрта корхоналар бутун иқтисодиётнинг самарадорлигини сезиларли даражада оширади ва иқтисодиётнинг худудий тузилмасини яхшилади.

Алоҳида шахс учун ҳам кичик бизнеснинг манфаати жуда катта. Улар учун кичик ва ўрта бизнес қуйидагилар манбаидир:

- бандлик ва даромадлар;
- ўз келажагини яхшироқ бошқариш имконияти;
- иш ва шахсий ҳаётни янада яхлитроқ бирлаштириш имконияти;
- ўз ишини топиш, ўз қобилиятлари ва истеъдодини намоён қилиш имконияти.

Кичик ва ўрта бизнеснинг потенциал имкониятлари уни ривожлантиришга жиддий эътибор беришга мажбур қилади. Мамлакатимизда кичик ва ўрта бизнес секторининг рағбатлантирилиши республика ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг ҳал қилувчи стратегик омилларидан ҳисобланади.

Бир қатор ҳукумат қарорлари натижасида бошланган кичик ва ўрта корхоналарни яратишни рағбатлантириш жараёни кейинги йилларда иқтисодиётда улар аҳамиятининг ошишига олиб келди.

Кичик бизнеснинг иқтисодиётдаги аҳамиятини тавсифловчи тўрт асосий кўрсаткични белгилаш мумкин. Булар унинг:

- рўйхатга олинган, шунингдек ҳақиқатдан фаолият кўрсатаётган корхоналар умумий сонидаги ҳиссаси;
- ЯИМда, саноат, қишлоқ хўжалиги маҳсулот ҳажмида, қурилиш ишлари, савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги ҳиссаси;
- иқтисодиётдаги банд аҳоли сонидаги ҳиссаси;
- экспорт маҳсулот ҳажмидаги ҳиссаси.

Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнес хусусий тадбиркорлар, микрофирмалар, кичик ва ўрта корхоналардан ташкил топган. Аммо ҳозирги даврда иқтисодиётда кечаётган мураккаб жараёнлар, кичик ва ўрта тадбиркорлик фаолияти турли-туманлиги, мамлакатимизда унинг ўзига хос

хусусиятлари ушбу белгиларнинг барчасини ўз ичига олган классификацияни ишлаб чиқишни талаб этади.

Ҳозирги кунга қадар, иқтисодиётнинг ушбу секторини ривожланишини белгилаб берувчи босқичлар мамлакатимизда бозор муносабатларининг босқичма-босқич асосда шаклланиб боришининг таъсири билан характерланади.

Биринчи босқич (1991-1995 йиллар). Юқорида айтиб ўтганимиздек, мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб мамлакатимизда кичик бизнесни ривожлантиришга эътибор қаратила бошланди. Ушбу босқич кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг шаклланиши ва улар миқдорининг кескин суръатларда ўсиши билан тавсифланади.

Иккинчи босқич (1996-1999 йиллар). Ушбу босқичда республикадаги кичик бизнес субъектларининг ривожланиши олдинги босқичга қараганда маълум даражада сустлашди.

Учинчи босқич (1999 йилдан ҳозирга қадар). Ушбу босқич Ўзбекистонда кичик бизнес ривожланишининг янги йўналишини очиб берди. Иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонуни ва республика ҳукумати томонидан бошқа кўплаб меъёрий ҳужжатларининг қабул қилиниши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Бугунги кунга келиб бундай чоратадбирларнинг барчаси ўзининг ижобий натижаларини бера бошлади. Шундай қилиб, 2000 йилдан бошлаб мамлакатимизда кичик бизнес ривожланишининг ўзига хос янги даври бошланди.

Айни вақтда мамлакатимизда 250 мингга яқин кичик бизнес корхонаси фаолият кўрсатаётган бўлиб, бу соҳада 5,5 миллион киши ёки иш билан банд бўлган кишиларнинг 57% и меҳнат қилмоқда. Ялпи ички маҳсулотнинг 35% и ана шу корхоналар ҳиссасига тўғри келмоқда.

Таянч иборалар

Кичик бизнес, ўрта бизнес, кичик ва ўрта бизнес меъзонлари, тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисидаги қонун, хусусий тадбиркорлик, кичик бизнеснинг шахс ва жамият учун аҳамияти, кичик бизнеснинг аҳамиятини тавсифловчи кўрсаткичлар, Ўзбекистонда тадбиркорликни ривожлантириш босқичлари.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолияти тушунчаси ва моҳияти деганда нимани тушунасиз?
2. “Бизнес” ва “тадбиркорлик” тушунчаларининг иқтисодий моҳияти ва уларнинг фарқи нималардан иборатлигини тушунтириб беринг.

3. Ҳукумат қарорларида бизнес ва тадбиркорлик фаолиятларини қўллаб-қувватлаш моҳиятини очиб беринг.
4. Хорижий мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат.
5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятига таъсир этувчи омилларни таъкидлаб ўтинг. Сизнингча, яна қандай (ички ёки ташқи) омиллар таъсири бўлиши мумкин?
6. Мустақиллик даврида Ўзбекистонда тадбиркорликни ривожлантириш босқичларининг моҳиятини тушунтириб беринг.
7. Сизнингча, кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришда қандай иқтисодий омиллар муҳим роль ўйнаган?

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. И.А. Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.: Ўзбекистон. 1999.
2. И.А. Каримов. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – тараққиёт гарови. Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил биринчи ярми якунларига бағишланган йиғилишдаги нутқи. «Туркистон» газетаси 2001 йил 18 июль.
3. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари” тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни. 2000 йил 25 май.
4. «Ўзбекистон савдо-саноат палатаси тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси қонуни. Халқ сўзи газетаси. 2005 йил 04 январь, № 2 (3547)
5. А.Бекмуродов, С.Сагаторов, Ж.Тўраев, Қ.Солиев, С.Рўзиев. Кичик бизнес ва тадбиркорлик ривожини – давр талаби. -Тошкент, ТДИУ, 2005 й. - 67 б.
6. Чжен В.А. Ўзбекистонда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизими. Т.: Ўзбекистон, 1995.
7. А.Абдуллаев, Қ.Муфтайдинов, Х.Айбешов. Кичик бизнесни бошқариш. Тошкент, “Молия” 2003. 192 б.
8. Қосимова М.С., Ходиев Б.Ю., Самадов А.Н. ва бошқ. Кичик бизнесни бошқариш: Ўқув қўлланма.: – Т.: «Ўқитувчи», 2003, 84 б.
9. Курманбаева Ф., Пугач И. и др. Малый и средний бизнес в Ўзбекистане: современное состояние, проблемы и перспективы. Экономическое обозрение. №3 (13) июнь 2000.
10. Бедринцев А. Жаҳон хўжалиги алоқаларини глобаллаштириш шароитида Ўзбекистон кичик ва ўрта бизнес субъектларининг мамлакат ташқи иқтисодий фаолиятидаги иштирокини кенгайтириш йўллари. Журнал. «Экономика и класс собственников». № 1. 2002.
11. Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш. Хужжатлар тўплами. Тошкент, МЧЖ «Босқон» 1998 й. 92 б.
12. Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза Ўзбекистон 2000 й. Тошкент 2001й.
13. «Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 9 апрелдаги хусусий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги Фармонида ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 30 августдаги ПФ-3305-сонли Фармони.

2-Мавзу: Бозор ва рақобат кичик бизнес тизимида

Режа:

1. Бозор тушунчаси ва бозорнинг функциялари.
2. Бозорнинг турлари.
3. Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтишининг ўзига хос йўли.
4. Рақобат турлари ва рақобат воситалари.
5. Рақобат стратегияси ва рақобат босқичлари

Методик кўрсатма

Бозор иқтисодиёти ва бозор тушунчалари ўзаро боғлиқ бўлсада, улар айнан бир нарса эмас. Агар бозор иқтисодиёти яхлит бир организм бўлса, бозор унинг муҳим аъзосидир.

Бозор - бу сотувчилар ва харидорларнинг товарларни пул воситасида айирбошлаш юзасидан келиб чиққан иқтисодий муносабатлари, уларнинг ўзаро алоқаларидир.

Сотувчилар ва харидорларнинг биргаликдаги саъйи-ҳаракатлари бозорни келтириб чиқаради, бозор эса уларни бирлаштирувчи механизм бўлиб хизмат қилади.

Бозор иқтисодий муносабатларни шаклланишида ва ривожланишида қуйидаги 5 функцияни бажаради:

1. *Ишлаб чиқариш билан истеъмолни боғлаш функцияси.*
2. *Қийматни товар шаклидан пул шаклига айлантириш функцияси.*
3. *Ишлаб чиқаришни янгилашга шарт-шароит ҳозирлаш функцияси.*
4. *Иқтисодиётни тартиблаш функцияси.*
5. *Мамлакатлар, халқлар ўртасида иқтисодий ҳамкорлик ўрнатиш функцияси.*

Бозорга ғоят хилма-хил товар ва хизматлар чиқарилади, улар бозор объектини ташкил этади. Ўз объекти жиҳатидан бозорни 6 турга бўлиш мумкин:

- 1) Истеъмол товарлари бозори;
- 2) Ишлаб чиқариш воситалари ва ресурслари бозори;
- 3) Иш кучи ёки меҳнат бозори;
- 4) Молия бозори;
- 5) Интеллектуал товарлар бозори;
- 6) Курол-аслаҳа бозори.

Бозорлар **эркин бозор** ва **монопол бозорга** бўлинади.

Эркин бозор деганда харидорлар ҳам, сотувчилар ҳам кўп бўлиб, улардан ҳеч бири монополия мавқеига эга бўлмай, бир-бирини тезда топа оладилар, рақобат тўла-тўқис ҳукмрон бўлган, нархлар эркин савдолашув асосида шаклланган бозор тушунилади.

Монопол бозор деб озчилик харидорлар ва сотувчилар ҳукмрон бўлган, монопол нарх ўрнатилган, рақобат чекланган ёки рақобат умуман бўлмайдиган бозорга айтилади.

Бозор иқтисодиёти деганда иқтисодий фаолиятда эркинликка, хўжалик юритишида оқилоналик тамойилларга асосланган демократик иқтисодиёт тушунилади.

Бозор иқтисодиётига эркинлик хос бўлиб, уни мулкчилик шакли таъминлайди. Бундай иқтисодиётда хусусий мулк, жамоа мулки ва давлат мулки мавжуд бўлиб, у ёки бу мулкнинг якка ҳокимлиги бўлмайди. Барча мулклар тенг, улар чекланмаган ҳолда ривожланади. Мулкчиликнинг асосини хусусий мулк ташкил этади.

Тарихан қараганда бозор иқтисодиётининг 2 тури бор. Биринчиси, **ёввойи бозор иқтисодиёти**, иккинчиси, **маданийлашган бозор иқтисодиёти**.

Рақобат - бу тадбиркорликнинг ажралмас бир бўлагидир.

Рақобат - *умумижтимоий категория бўлиб, ижтимоий жараён қатнашчилари ўртасида яхшироқ яшаиш учун бўладиган курашни англатади.*

Рақобат иқтисодий фаолият иштирокчиларининг ўз манфатларини тўлароқ юзага чиқариш, яъни яхши даромад топиш, ўз мавқеини мустаҳкамлаш, ўз қобилиятини намоён этиш ва имиж (обру-эътибор)га эга бўлиш учун бошқалар билан курашадилар.

Бозор тизимида рақобатнинг **мукаммал ва номукаммал рақобатдан** иборат икки асосий тури бор.

Мукаммал ёки соф рақобат шундай рақобат-ки, унда кўпчилик қатнашади. Эркин рақобатли бозорда сотувчилар ва харидорлар кўпчилик бўлиб, улардан ҳар бири монопол мавқега эга бўлмайди, бозорда зўравонлик қилиб ўз измини юргиза олмайди.

Номукаммал рақобат чекланган рақобат, табиатан монопол рақобатдир. Бунда кўпчилик бўлмаган, лекин товарларнинг катта қисмини таклиф этувчи ёки сотиб олувчи фирмалар рақобатлашади. Номукаммал рақобатнинг **олигаполистик рақобат** деган тури ҳам борки, унда ғоят озчилик, лекин йирик фирмалар қатнашади. Номукаммал рақобатнинг яна бир тури **соф монополистик рақобатдир**. Соф монополияни икки омил юзага келтиради:

а) **технологик монополия** техникавий янгиликлар йирик фирмалар қўлида тўпланади, натижада бошқалар улардан фойдалана олмайдилар ёки фойдаланган тақдирда ҳам бунга катта пул тўлайдилар, натижада уларнинг товарлари қимматга тушиб, рақобатга чидай олмайди;

б) **табiiй монополия** ер ости ва ер усти бойликлари айрим фирмаларнинг ихтиёрида бўлиб, бошқалар улардан фойдалана олмайди. Масалан, бир фирма нефтга бой бўлган ерни сотиб олган бўлса, бошқа фирмалар шу ерда нефт казиб олиб, нефт бозорида рақобат қила олмайди.

Рақобат кураш воситалари ва усуллари жиҳатидан **халол рақобат ва ғирром рақобатга** бўлинади.

Таянч иборалар.

Бозор тушунчаси, бозорнинг функциялари, бозорнинг турлари, эркин бозор, монопол бозор: монопол рақобатли бозор, олигаполистик бозор, соф монополия бозори, бозор иқтисодиётининг белгилари, бозор иқтисодиётининг икки тури, бозор иқтисодиётига ўтишнинг уч йўли, Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиётига ўтишининг ўзига хос йўли, рақобат тушунчаси, рақобат турлари, рақобат воситалари, рақобат босқичлари, рақобат стратегияси.

Назорат ва муҳокама учун саволлар.

1. Бозор тушунчаси, моҳияти ва аҳамиятини тушунтириб беринг.
2. Айирбошлаш тизимида бозорларнинг роли ва ўрни нималардан иборат?
3. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида тадбиркорликнинг ўрни ва аҳамиятини изоҳлаб беринг.
4. Бозор иқтисодиётига ўтишда жаҳоннинг илғор давлатлари андозалари, унинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
5. Рақобат нима? Унинг тадбиркорликда тутган ўрни ва моҳияти нималардан иборат?
6. Рақобат босқичларини изоҳлаб беринг. Унинг хусусий тадбиркорликдаги роли нималардан иборат эканлигини асослаб беринг.
7. Рақобатнинг турлари ва воситалари нималардан иборат?
8. Рақобат стратегиясини тушунтириб беринг.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Олий Мажлис қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи газетаси, 2005 йил 29 январ, № 20, (3565).
2. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари” тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни. 2000 йил 25 май.
3. “Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 14 июндаги Фармони. Тошкент шаҳри, Халқ сўзи, 2005 йил 15 июнь.
4. Чжен В.А. Ўзбекистонда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизими. Т.: Ўзбекистон, 1995.
5. А.Абдуллаев, Қ.Муфтайдинов, Х.Айбешов. Кичик бизнесни бошқариш. Тошкент, “Молия” 2003. 192 б.
6. Қосимова М.С., Ходиев Б.Ю., Самадов А.Н. ва бошқ. Кичик бизнесни бошқариш: Ўқув қўлланма.: – Т.: «Ўқитувчи», 2003, 84 б.
7. Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш. Хужжатлар тўплами. Тошкент, МЧЖ «Босқон» 1998 й. 92 б.
8. Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза Ўзбекистон 2000 й. Тошкент 2001й.

3-Мавзу: Кичик бизнес фаолиятини ташкил этиш

Режа:

1. Кичик бизнес корхоналарини ташкил этиш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби.
2. Кичик бизнес корхоналарини давлат ва солиқ-молия муассасаларидан рўйхатдан ўтказиш учун зарур ҳужжатлар ва уларнинг мазмуни.
3. Кичик бизнес корхоналарининг банкротлиги ва уларнинг давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватланиши.
4. Кичик бизнес корхоналарини қайта ташкил этиш ва тугатиш тартиби.

Методик кўрсатма

Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, ҳисобга қўйиш¹ ва тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш. Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 20 августдаги “Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш учун рўйхатдан ўтказиш тартиботлари тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги 357 - сонли қарори ва шу қарор билан тасдиқланган “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, ҳисобга қўйиш ва рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш тартиби тўғрисида НИЗОМ”га мувофиқ амалга оширилади. Ушбу қарорда барча келишиб олиш тартиботлари тадбиркорлик субъектларини амалдаги қонун ҳужжатларига риоя қилган ҳолда рўйхатдан ўтказадиган фақат битта ташкилот доирасида амалга оширилиши белгилаб берилган.

Тадбиркорлик - мулкчилик субъектларининг фойда олиш мақсадида таваккал қилиб ва мулкий жавобгарлиги асосида, амалдаги қонунлар доирасида ташаббус билан иқтисодий фаолият кўрсатишидир.

Тадбиркорликни ривожлантиришнинг асосий қоидалари қуйидагилардан иборат:

- қонун билан тақиқланмайдиган ҳар қандай тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда тадбиркорнинг ўзига тегишли бўлган мол-мулкдан фойдаланиш эркинлиги;
- тадбиркорнинг хўжалик фаолиятини юритишдаги ва фаолият маҳсулини тақсимлашдаги мустақиллиги;
- тадбиркорнинг барча турдаги ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятини юритишда, мулк шаклларида катъий назар, қонун олдида тенг ҳуқуқлилиги;
- тадбиркорликни амалга ошириш ва ходимлар ёллашнинг ихтиёрийлиги;
- даромад олишнинг манбалари ва усуллари қандай бўлишидан катъий назар, солиқ идоралари ҳузурида ҳисоб беришнинг асослов (декларатив) шакли,

¹ Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 20 августдаги 357 - сонли қарори билан тасдиқланган “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, ҳисобга қўйиш ва рухсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш тартиби тўғрисида НИЗОМ” асосида тайёрланган.

тадбиркорларнинг даромадларини яшириб қолганлик (пасайтириб кўрсатганлик) учун Ўзбекистон Республикаси қонунларига асосан моддий жавобгарлиги.

Тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун тадбиркорлик субъекти тадбиркорлик ташкилотлари (ширкатларини) тузади. Тадбиркорлик ташкилотларини (ширкатларини) тузиш, уларнинг фаолиятини кўрсатиши, уларни қайта ташкил этиш ва тугатишнинг умумий ҳуқуқий, *иқтисодий ва ижтимоий асослари* Ўзбекистон Республикасининг “Корхоналар тўғрисида”ги қонуни билан тартибга солинади.

Тадбиркорлик корхоналарини барпо этиш ва уни рўйхатдан ўтказиш қуйидаги тартибда амалга оширилади:

- 1. Корхонани барпо этишнинг умумий шарт-шароитлари.*
- 2. Корхонани давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби.*
- 3. Корхонанинг устав асосида иш олиб бориш тартиби.*
- 4. Корхонани бошқаришни ташкил этишнинг умумий қоидалари.*
- 5. Корхонанинг меҳнат жамоаси, унинг ваколатлари.*
- 6. Жамоа шартномаси (битими).*
- 7. Тадбиркорнинг ҳуқуқлари.*
- 8. Тадбиркорнинг мажбуриятлари.*
- 9. Тадбиркорнинг масъулиятлари.*
- 10. Молия ва кредит муносабатлари.*
- 11. Тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришни рағбатлантириш ва уни қўллаб-қувватлаш йўналишлари.*
- 12. Тадбиркор корхонанинг ташқи иқтисодий фаолияти.*
- 13. Корхона фаолиятини назорат қилиш тартиби.*
- 14. Корхонани тугатиш ва қайта ташкил этиш шартлари.*
- 15. Тадбиркорлик корхоналари учун кадрлар тайёрлашни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тадбирлари.*

Давлат тадбиркорлик корхоналари учун кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини ривожлантиришни таъминлайди. Қишлоқ жойлардаги кичик ва хусусий тадбиркорлик учун кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш билан шуғулланувчи муассасалар ва ташкилотлар меъёрий (қонун) ҳужжатларида белгиланган тартибда имтиёزلардан фойдаланадилар.

Таянч иборалар

Корхона хақида тушунча, хусусий мулкка асосланган корхоналар, давлат мулкига асосланган корхоналар, мулкчиликнинг аралаш шаклига асосланган корхоналар, кушма корхоналар, тадбиркорлик тушунчаси, тадбиркорликни ривожлантиришнинг асосий қоидалари, корхонани давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби, корхонанинг устави, корхонани бошқаришни ташкил этиш, корхонанинг молия ва кредит муносабатлари, корхонанинг ташқи иқтисодий фаолияти.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари нималардан иборат?
2. Тадбиркорлик фаолияти тушунчаси, моҳияти ва аҳамиятини изоҳли ифодалаб беринг.
3. Тадбиркорликни ривожлантиришнинг асосий коидалари нималардан иборат?
4. Корхонани ташкил этиш, иш юритиш, бошқариш тартибини изоҳлаб беринг.
5. Тадбиркорнинг ҳуқуқ ва бурчлари нималардан иборат?
6. Корхонада молия ва кредит муносабатлари қандай амалга оширилади?
7. Давлат томонидан тадбиркорлик субъектларини рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш йўналишлари нималардан иборат?
8. Корхонанинг ташқи иқтисодий фаолият юритиш тартиби қандай?
9. Корхона фаолиятини назорат қилиш, тугатиш ва қайта ташкил этиш шартлари нималардан иборат?

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. И.А. Каримов. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – тараққиёт гарови. Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил биринчи ярми яқунларига бағишланган йиғилишдаги нутқи. «Туркистон» газетаси 2001 йил 18 июль.
2. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари” тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни. 2000 йил 25 май.
3. Ўзбекистон Республикаси “Банкротлик тўғрисида”ги қонуни. 2002 йил.
4. “Ўзбекистон Республикасида корхоналар тўғрисидаги” Ўзбекистон Республикаси қонуни, 1991.
5. А.Бекмуродов, С.Сатторов, Ж.Тўраев, Қ.Солиев, С.Рўзиев. Кичик бизнес ва тадбиркорлик ривожини – давр талаби. -Тошкент, ТДИУ, 2005 й. -67 б.
6. А.Абдуллаев, Қ.Муфтайдинов, Х.Айбешов. Кичик бизнесни бошқариш. Тошкент, “Молия” 2003. 192 б.
7. Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. - Тошкент: ТДАУ, 1998.
8. Дэн Штайнхофф, Джон Берджес. Основы управления малым бизнесом. Перевод с англ. - М.: БИНОМ, 1997.
9. Қосимова М.С., Ходиев Б.Ю., Самадов А.Н. ва бошқ. Кичик бизнесни бошқариш: Ўқув қўлланма.: – Т.: «Ўқитувчи», 2003, 84-б.
10. Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш. Хужжатлар тўплами. Тошкент, МЧЖ «Босқон» 1998 й. 92 б.
11. Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза Ўзбекистон 2000 й. Тошкент 2001й.
12. Тадбиркорлик фаолиятини қандай бошлаш керак. Амалий қўлланма. Ўзбекистон товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси. Тошкент –2002 й.

4-Мавзу: Кичик бизнес фаолиятининг таҳлил этиш ва режалаштириш

Режа:

1. Кичик бизнес фаолиятини иқтисодий таҳлил қилиш ва режалаштиришнинг мақсади ва вазифалари
2. Кичик бизнес фаолияти самарадорлигини таҳлил этиш
3. Бизнес-режанинг моҳияти, мазмуни, асосий бўлимлари ва бажарилишини назорат қилиш
4. Кичик бизнес фаолиятини режалаштириш босқичлари, турлари ва уларни такомиллаштириш

Методик кўрсатма

Иқтисодиёт барқарор бўлмаган шароитларда (айниқса бу ҳолат нафақат айрим товар бозори, балки бутун мамлакат учун хос бўлса) харажатлар тезроқ қопланадиган самарали лойиҳаларга маблағ сарфлаш мақсадга мувофиқдир.

Корхона харажатларини қоплаш муддати қуйидаги формула орқали ҳисобланади:

$$\frac{\text{Харажатлар-ни қоплаш муддати}}{\text{Бошланғич инвестициялар}} = \frac{\text{Хар йилги пул даромадлари}}{\text{Хар йилги пул даромадлари}} \quad (1)$$

Инвестицияларни таҳлил қилишнинг бундай усули соддалиги ва аниқлиги билан ажралиб туради. Унинг қулайлиги яна шундаки, агар инвестиция йўл қўйиладиган муддатда қопланиши нуқтаи назаридан баҳоланганда, у инвестициянинг қалтислиги ҳақида ҳам аниқ тасаввурга эга бўлишга ёрдам беради. Шу боисдан бундай ҳисоб-китоб инвестицияни баҳоланишнинг энг мукамал усуллариға фойдали қўшимча бўла олади. Чунки улар кўпинча кутилиши мумкин бўлган иқтисодий инқироз хавфини унчалик яққол ифодалаб кўрсатиб бера олмайди.

Бу усулнинг ҳам ўзига яраша камчилик ва нуқсонлари бор албатта. Биринчидан, у пулнинг вақт давомида қиймат ўзгаришини ҳисобга олмайди. Иккинчидан, юқорида келтирилган формулада инвестиция тулик қоплангандан кейин тушадиган даромадлар ҳам кўрсатилмаган. Зеро янги фондлар ундан кейин ҳам ишлатилади. Шу сабабли, ушбу камчиликларни ҳеч бўлмаганда қисман бартараф этиш учун, харажатларни қоплаш муддатини сўмнинг бугунги ва кечаги қиймати ўртасидаги фарқни ҳисобга олган ҳолда, яъни *дисконтлаштирилган* усулини қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Дисконт [ингл. *discount*] ҳозирги пайтдаги баҳолар билан уларни қайтариш давридаги баҳолар ўртасидаги фарқлари ёки қимматбаҳо қоғозлар номиналидир. Моҳияти, турли даврларда инвестиция сарфлари ва келгусида фирманинг ички даромадлилик нормаларини аниқлаш давомидаги пул

тушумларини, яъни капитал маблағларни қопланиш (қайтарилиш) коэффицентидан иборатдир.

Пулларнинг ёки сарфланган маблағларнинг “бугунги” ва “кечаги” қийматлари ўртасидаги фарқни ҳисобга олиш учун инвестицияларнинг қопланиши ҳисоб-китоб қилинаётганда келгусидаги даромадлар дисконтлаш коэффицентларига кўпайтирилади. Дисконт коэффицентларининг ҳисоблаш қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$K_d = \frac{1}{(1 + K) \times T} \quad (2)$$

бу ерда, K - пул қийматининг ўзгариш суръати (одатда, банк кредитлари бўйича ўртача фоиз даражасида қўлланилади);

T - инвестиция ажратилган вақтдан бошлаб ўтган вақт, кунлар.

Инвестициялаштирилаётган лойиҳаларни ишлаб чиқиш давомида кўзда тутилаётган (иқтисодий) омиллардан ташқари, кўзда тутилмаган (табiiй, ижтимоий) омилларни эътиборга олган ҳолда бир нечта вариантларини ишлаб чиқишни тақозо этади.

Лекин, буни қандай амалга ошириш мумкин?

Бундай ҳолатларда мавжуд барча инвестициялаш вариантларини инвестицияларнинг фойдалилик даражаларини аниқлаш орқали ўрганиб чиқиш тавсия этилади. Фойдалилик кўрсаткичи сифатида, **фойдалилик коэффиценти** деб аталувчи катталиқдан фойдаланиш мумкин. У қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$\text{Фойдалилик коэффиценти} = \frac{\text{Кўзда тутилган даромадлар суммаси}}{\text{Кўзда тутилган харажатлар суммаси}} \quad (3)$$

Кичик ва хусусий тадбиркор корхоналар ўз фаолиятини мустақил режалаштиради, хом - ашё ресурслари ва материалларнинг мавжудлигини ҳамда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга, бажарилаётган ишга, кўрсатилаётган хизматга бўлган талабларни ҳисобга олиб, тараққиёт истиқболларини белгилайди.

Тадбиркор тармоқларда иш юритишнинг дастлаб босқичида узокни кўра оладиган мақсадга мувофиқ бизнес-режаларни ишлаб ишлаб чиқишади. Бу бизнес-режа умумий жиҳатдан фаолият юритиш соҳаларидан қатъий назар қуйидаги бўлимлардан ташкил топади:

1. Товарнинг тавсифи, кимга мўлжалланганлиги ва тузилиши.
2. Товар сотиладиган бозорни баҳолаш.
3. Товар сотиладиган бозордаги рақобат.
4. Маркетинг режаси.
5. Ишлаб чиқариш режаси.
6. Ташкилий режаси.

7. Ҳуқуқий режаси.
8. Фаолият соҳаларини суғурталаш.
9. Лойиҳани маблағ билан таъминлаш.

Хулоса қилганда, юқорида кўрсатилган тартибда тадбиркорлик бизнес-режасини мақсадга мувофиқ равишда тузиш иқтисодий самарадорликни оширишга, ишлаб чиқаришни мунтазамлиги таъминлашга ва корхонанинг молиявий мустақиллигини кафолатлашга жиддий омил бўлиб ҳисобланади.

Таянч иборалар

Кичик корхона, инвестиция, даромад, харажат, баланс, фойда, дисконт, дисконтлаш коэффициенти, дисконтланган даромад, фойдалилик коэффициенти, бизнес-режа, бизнес-режанинг асосий бўлимлари.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Корхонани маблағ билан таъминлашнинг иқтисодий моҳияти нима ва уни сиз қандай тушунасиз?
2. Инвестиция нима? Инвестицияни қадрсизланишининг олдини олишнинг қандай оптимал вариантлари бўлиши мумкин?
3. Дисконт нима? Ва уни қандай вазиятларда қўллаш мумкин?
4. Дисконтлаш коэффициенти нима, у қандай ҳисобланади?
5. Фойдалилик коэффициенти нима, у қандай ҳисобланади?
6. Бозор иқтисодиёти давридаги режалаштиришнинг мақсади ва моҳияти нималардан иборат? Социалистик режалаштиришдан фарқи ва афзалликлари нимада?
7. Бизнес-режа лойиҳалари бўлимларининг структурасини изоҳлаб беринг?
8. Маркетинг режаси нима ва уни тузиш тартиби қандай?

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. А.Абдуллаев, Қ.Муфтайдинов, Х.Айбешов. Кичик бизнесни бошқариш. Тошкент, “Молия” 2003. 192 б.
2. Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. - Тошкент: ТДАУ, 1998.
3. Қосимова М.С., Ходиев Б.Ю., Самадов А.Н. ва бошқ. Кичик бизнесни бошқариш: Ўқув қўлланма. – Т.: «Ўқитувчи», 2003, 84-б.
4. Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза Ўзбекистон 2000 й. Тошкент 2001й.
5. Фермер хўжалигида режалаштириш. Фермер хўжалигида бизнес-режа тузиш. Tacis.Published. May 2000.
6. Бизнес-режа тузиш бўйича фермер ва қишлоқ тадбиркорлари учун амалий қўлланма. Самарқанд - 2000 й.
7. Чориев Қ., Хушматов Н. Дехқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини режалаштириш. – Т.: “Шарқ”, 2002.- 32 б.
8. “Бизнес-режа” фанидан қисқача маърузалар матни. (А.Абдуғаниев).Тошкент – 2000 й.

5-мавзу. Кичик бизнес фаолиятини бошқариш.

Режа:

1. Кичик бизнес корхоналари бошқарувининг ташкилий тузилмалари.
2. Кичик бизнес корхоналари бошқарувининг ташкилий тузилмасида бўлинмаларнинг ўрни ва вазифаси.
3. Кичик бизнес корхоналари бошқарув тузилмаларининг ташкилий турлари.
4. Кичик бизнес корхоналари бошқарув тузилмалари аъзоларининг ўзаро муносабатлари.

Методик кўрсатма

Корхона бошқарувининг ташкилий тузилмаси - бу бўлимлар, ишловчилар ўртасидаги махсус ишлаб чиқилган алоқалар ва муносабатларнинг яхлит тизимини ўз ичига олади ва унинг доирасида ишловчи одамлар олдида қўйилган мақсадга энг самарали йўл билан эришиш вазифасини бажаради. Корхона (фирма) ичида бўлинмаларни тақсимлаш маълум қоидаларга асосланиши керак. Жумладан, тенг гуруҳларга бўлиш қоидаси, функционал белги бўйича бўлиш қоидаси, худудий белги бўйича бўлиш қоидаси, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот асосида тақсимлаш қоидаси, истеъмолчилар манфаатларини ҳисобга олган ҳолда тақсимлаш қоидаси.

Бўлинмаларнинг бошқарув тузилмаларини шакллантиришда стратификацияни, расмийлаштиришни, марказлаштириш ёки марказлаштирмасликни ҳисобга олиш зарур.

Ташкилий тузилманинг мураккаблик даражасини билиш.

Корхонадаги бўлимларнинг тури, миқдори ва ўзаро ҳамкорлиги, раҳбар ходимлар, ишчи-хизматчилар сони ва бошқалар бошқарувнинг мураккаблик даражасини белгилаб беради. Корхонанинг самарали ишлаши учун ходимларнинг вазифалари ва ваколатлари, шунингдек, уларнинг ўзаро муносабатлари тартиби белгиланади. Вазифалар ва ваколатларни белгилаш ва уларни ташкилот доирасида оммалаштиришнинг учта усули мавжуд: ташкилий схемалар, жадваллар тузиш; қўлланма (маълумотлар) ёки йўриқнома ишлаб чиқиш; вазифаларни тақсимлаш.

Корхонанинг раҳбари ва ҳар бир ходими ўз вазифалари, ваколатларини, бошқа ходимлар билан ҳамкорлик қилиш тартибини билиши керак.

Ваколатлар, ҳуқуқлар, вазифалар ва жавобгарлик нуқтаи назаридан кичик бизнес корхоналари бошқарув тузилмаларининг қуйидаги ташкилий турлари мавжуд:

- чизиқли;
- чизиқли-функционал;
- лойиҳаланадиган ва матрицали;
- венчур ва фирма ички инновацияли.

Бошқарувни чизиқли ташкил этиш бевосита лавозим вазифаларини шу тариха тақсимлаш асосида қуриладики, бунда, ҳар бир ходим фирма олдида турган вазифаларни бажаришга энг кўп даражада йўналтирилган бўлади.

Амалда чизиқли тузилма якка тартибда эгалик қилишда ва ходимлар сони кам бўлган кичик корхоналарда қўлланилади.

Бошқарув тузилмасини чизиқли-функционал ташкил этиш ўз ичида ҳам чизиқли, ҳам функционал бошқарув элементларини мужассамлаштиради, яъни чизиқли бошқарув махсус ёрдамчи хизматлар билан мустаҳкамланади.

Амалда бошқарувнинг мазкур тузилмаларидан кичик бизнесда тадбиркорлик кенгайиб бораётган ва маҳсулот сотиш ҳажмлари кўпайиб бораётганда қўлланилади.

Лойиҳавий ва матрицали бошқарув тузилмалари. Лойиҳавий тузилма махсус лойиҳани ишлаб чиқиш ва унга раҳбарлик қилишда қўлланади. У дастурий-мақсадли деб ҳам номланади. Матрицали ёки катакли ташкилий тузилма ана шу тузилманинг такомиле ҳисобланади.

Лойиҳавий тузилма - бу аниқ вазифани ҳал этиш учун ташкил этиладиган вақтинчалик ташкилотдир. У функционал бўлинма ичида ташкил этилади. Муайян лойиҳани амалга ошириш учун тўпланган турли соҳаларнинг юқори малакали мутахассислари унинг аъзолари ҳисобланади.

Матрицали тузилма лойиҳавий тузилмаларининг ривоже (такомиле) ҳисобланади. У тақсимлашнинг икки тури: вазифалар бўйича ва маҳсулот бўйича тақсимлашнинг уйғунлашувидир. Матрицали тузилмалар 50-60 йилларда АҚШнинг унча катта бўлмаган авиасозлик фирмаларида пайдо бўлган. Улар соф лойиҳавий (одатда қиммат турадиган) тузилмадан самарали фойдаланиш учун ишлаб чиқилган.

Венчур ва инновация тузилмалари. Венчур ва инновация тузилмалари лойиҳавий (дастурий-мақсадли) ташкилий тузилмаларининг замонавий кўриниши ҳисобланади. Бу икки ном муайян даражада синоним ҳисобланади. Инглизча "venturi" сўзи "таваккал иш" деган маънони билдиради. Одатда, бизнесда таваккал иш инновациялар, яъни янги технологиялар, товарлар ёки хизматларни ишлаб чиқаришдан иборатдир. Бозор иқтисодиёте ривожланган барча мамлакатларда кичик бизнесда ана шундай тузилмалар ташкил этилади. Тадкикотларнинг кўрсатишича, бу бозорнинг тез ўзгараётган шароитларига тез муносабат билдиришнинг энг истиқболли йўлидир.

Инновация (венчур) фирмаси ички бўлинмалари турлари. Тадбиркорликда инновациялар қоидасига амал қилиш рақобат курашида фирманинг омон қолиши ва унинг самарали фаолият кўрсатишининг муҳим шарти ҳисобланади.

Янги маҳсулотни яратиш бўлими. Бу аслида, лойиҳавий маҳсулот тузилмасидир. Бўлим фирма учун стратегик аҳамиятга эга бўлган янгиликни ишлаб чиқиш учун ташкил этилади. Расман, у соҳага мос бўлган функционал бўлимга тааллуқли бўлади. Лекин инновация бўлимидаги ишланмалар мазкур бўлим иш режасига қўшилмайди.

Бевосита интеграция. Бу энг муҳим аҳамиятга эга бўлган маҳсулотни ишлаб чиқиш демакдир. Шу билан бирга, инновация асосий ишлаб чиқариш фаолияти билан мустахкам боғлиқликдадир. Ишни муваффақиятли амалга ошириш учун унинг асосида турадиган технология, конструкторлик ва бошқа хизматлар ҳам керак бўлади. Шу тариқа янгиликни ишлаб чиқиш фирмани бошқаришнинг мавжуд тизимига интеграцияланади.

Тадбиркорлик тузилмаларини ташкил этиш турларининг ранг-баранглиги турли мансаб ва лавозимларни эгаллаб турган ташкилот аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ҳар хил турларини ўрнатилиш заруратини келтириб чиқаради. Ташкилот ички муносабатлари турлари унинг ташкилий таркиби тури билан бир хилдир. У қуйидаги вариантларни ўз ичига олади.

- чизикли муносабатлар;
- функционал муносабатлар;
- бошқарув аппарати муносабатлари;
- шахслараро норасмий муносабатлар.

Таянч иборалар

Ташкилий тузилма, бугин, стратификация, расмийлаштириш, марказлаштириш, чизикли тузилма, чизикли-функционал тузилма, матрицали тузилма, лойиҳали тузилма.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. И.А. Каримов. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – тараққиёт гарови. Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил биринчи ярми якунларига бағишланган йиғилишдаги нутқи. «Туркистон» газетаси 2001 йил 18 июль.
2. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари” тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни. 2000 йил 25 май.
3. Ўзбекистон Республикаси “Банкротлик тўғрисида”ги қонуни. 2002 йил.
4. “Ўзбекистон Республикасида корхоналар тўғрисидаги” Ўзбекистон Республикаси қонуни, 1991.
5. А.Бекмуродов, С.Сатторов, Ж.Тўраев, Қ.Солиев, С.Рўзиев. Кичик бизнес ва тадбиркорлик ривожини – давр талаби. -Тошкент, ТДИУ, 2005 й. -67 б.
6. А.Абдуллаев, Қ.Муфтайдинов, Х.Айбешов. Кичик бизнесни бошқариш. Тошкент, “Молия” 2003. 192 б.
7. Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. - Тошкент: ТДАУ, 1998.
8. Дэн Штайнхофф, Джон Берджес. Основы управления малым бизнесом. Перевод с англ. - М.: БИНОМ, 1997.
9. Қосимова М.С., Ходиев Б.Ю., Самадов А.Н. ва бошқ. Кичик бизнесни бошқариш: Ўқув қўлланма.: – Т.: «Ўқитувчи», 2003, 84-б.
10. Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш. Хужжатлар тўплами. Тошкент, МЧЖ «Босқон» 1998 й. 92 б.

6-Мавзу: Кичик бизнеснинг молиявий фаолияти ва кредит билан таъминлаш шакллари

Режа:

1. Кичик бизнес корхоналарининг молиявий соҳаси.
2. Кредит турлари ва кредит операцияларини суғурта қилиш.
3. Акциялар чиқариш, жойлаштириш, сотиш ва сотиб олиш. Дивиденд сиёсати.
4. Кичик корхонанинг асосий молиявий ҳужжатлари.
5. Кичик корхоналар молиявий ҳолатини таҳлил қилиш, режалаштириш ва бошқариш.

Методик кўрсатма

Бозор иқтисодиёти шароитида давлат мулкани хусусийлаштириш натижасида, хўжалик юрғизишаётган субъектларнинг турли мулк эгалигидаги ташкилий-ҳуқуқий шакллариининг шаклланиши, тармоқларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини бошқаришда ва назорат қилишда бухгалтерия ҳисобот маълумотларини ҳамда молиявий натижаларини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида турли мулк шаклларида фаолият юритишаётган тармоқлар молиявий фаолиятини таҳлил қилишни такомиллаштириш ва тўғри юритишни йўлга қўйиш борасида Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган (1995 йил 27 январь, № 9), Давлат, Солиқ қўмиталари билан ўзаро келишилган (1995 йил 26 январь, № 01-8-18 ва 1995 йил 17 январь, № 5) ва Адлия вазирлигида рўйхатдан ўтказилган (1995 йил 13 март, № 130) ва 1995 йил 1 январдан бошлаб амал қилаётган “Махсулотлар таннархига киритиладиган махсулот ишлаб чиқариш ва сотиш (ишлар, хизматлар) бўйича харажатлар турлари тўғрисида ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги қоида муҳим меъёрий ҳужжатлардан бири бўлиб ҳисобланади. Кейин йилларда бу ҳужжатларга бир неча ўзгартиришлар киритилди.

Қоидада кўрсатилган харажатлар классификацияси авваламбор харажатларни тўғри ва тўлиқ ифодалашга (ҳисобга олишга) йўналтирилгандир, шунингдек корхоналарнинг молиявий ҳисоботларини тайёрлаш мақсадида молиявий натижаларни (фойда ёки камомадларни) ҳам тўғри ва аниқ аниқлашга қаратилгандир.

Мулкчилик шаклларида катъий назар тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган ташкилотлар, корхоналар, ишлаб чиқариш бирлашмалари ҳамда Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги бўйича юридик шахс ҳисобланган корхоналар Молия вазирлигининг 1996 йил 1 октябрь № 17-5-6/115-сонли йўриқномасига асосан **йиллик бухгалтерия ҳисоботини** қуйидаги ҳажмда тузадилар:

1. *Корхона баланси - 1 шакл.*
2. *Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот - 2 шакл*

ва бюджетга тўланмалар ҳақидаги маълумотнома.

3. Корхона балансига илова - 2а ва 5 шакллари (5 -шаклнинг биринчи бўлими тўлғизилмайди).

Йиллик бухгалтерия ҳисоботини топширишда Молия вазирлигининг 1993 йил 15 ноябрдаги 155-сонли буйруғи, 27 ноябрдаги 76-сонли 1994 йил 24 октябрдаги 110-сонли ва 1996 йил 6 февралдаги 11-сонли ҳамда Давлат солиқ қўмитасининг 96-13-сонли хатлари билан тасдиқланган “Йиллик ва чораклик бухгалтерия ҳисоботи шакллари тўлдириш тартиби тўғрисида”ги Йўриқнома ва шаклларидан фойдаланиш тавсия этилади.

Кичик бизнеснинг ишбилармонлик таркибларини кредит билан таъминлаш - бу уларга молиявий пул ёки товар шаклидаги воситаларни маълум муддатга хўжалик фаолиятини амалга ошириш учун беришдир. Кредит билан таъминлашнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- **Хўжалик** юритувчи субъектларга пул ссудаларини ёки товарни капитал ўрнида тўғридан тўғри бериш шакли.

- **Ҳисоб-китоб** турларидан бири сифатида кредит билан таъминлаш, яъни тўлов муҳлати узайтирилганлиги ҳисоби билан.

Факторинг - бу айланувчи воситаларни кредит билан таъминлашда ўртада турувчининг фаолияти туридир, ўртада турувчи компания (банк) маълум тўлов эвазига ишбилармонлар таркибидан харидорлардан унинг ҳисобига олинадиган пул маблағини олиш ҳуқуқига эга бўлади (дебиторлик қарзини инкассага қўшиш ҳуқуқи). Шу билан бирга ўртада турувчи мижознинг айланувчи воситасини кредит билан таъминлайди ва унинг кредит ва валюта таваккалчилигини ўз зиммасига олади, ўртада турувчи товар сотувчининг ўзаро муносабатлари факторинг бўйича шартнома билан тартибга солинади.

Очиқ ҳисоб бўйича кредит билан таъминлаш - бу сотувчини доимий харидорига таъминлатмасдан ва тез фоиз тўламасдан тўлов муддати узайтирилган шаклдаги кредитидир. Сотувчи харидорга товарни унинг манзилгоҳига товар тақсимлаш ҳужжатлари билан қарз миқдорини харидор шартномада кўрилган муддатларда ўз қарзини очиқ ҳисоб бўйича узиб боради.

Овердрафт - қисқа муддатли кредитлаш шакли бўлиб банклар амалиётида ишлатилади. У Англияда пайдо бўлган. Овердрафтнинг мазмуни шундан иборатки одатда банкнинг ишончли мижозига маълум чегарада чеклар билан қарз тўлаш ҳуқуқи берилади. Бу каби операция натижасида манфий баланс бунёд бўлади, яъни дебиторлик сальдоси - (мижозининг банкга қарзи). Банк ва мижоз ўзаро шартнома тузиб унда овердрафтнинг энг катта миқдори, кредит бериш шарти, уни қайтариш тартиби ва овердрафт учун фоиз миқдори белгиланади.

Таянч иборалар

Даромад, харажат, фойда, фойданинг асосий кўрсаткичлари, соф фойда, баланс, кредит тушунчаси, кредитнинг асосий вазифаси, кредит турлари,

тижорат кредити, банк кредити, давлат кредити, истеъмолчи кредити, халқаро кредит, фирма кредити, факторинг, овердрафт.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Корхоналар молиявий фаолиятини таҳлил қилишнинг меъёрий асослари нималардан иборат?
2. Корхоналарнинг молиявий фаолияти натижаларини ифодаловчи ялпи даромад, фойда, соф фойда кўрсаткичларини ҳисоблаш йўлларини ифодалаб, мисоллар ёрдамида тушунтириб беринг?
3. Корхона харажатлари: ишлаб чиқариш таннархи, камомадлари нималардан иборат?
4. Корхона фойда ва камомадларини ифодаловчи ҳисобот шакллари нималардан иборат?
5. Корхонанинг ўз маблағлари деганда нимани тушунасиз?
6. Корхонанинг ўз маблағлари қандай ҳисобланади?
7. Конвертация нима? Конвертациянинг шартномавий курси бўйича алмашинуви нимадан иборат?
8. Корхоналарнинг йиллик бухгалтерия ҳисоботлари қандай шакллардан ташкил топади?

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. И.А. Каримов. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – тараққиёт гарови. Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил биринчи ярми яқунларига бағишланган йиғилишдаги нутқи. «Туркистон» газетаси 2001 йил 18 июль.
2. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари” тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни. 2000 йил 25 май.
3. Ўзбекистон Республикаси “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий- ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги қонуни. 1998 йил 29 август.
4. А.Абдуллаев, Қ.Муфтайдинов, Х.Айбешов. Кичик бизнесни бошқариш. Тошкент, “Молия” 2003. 192 б.
5. Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. - Тошкент: ТДАУ, 1998.
6. Қосимова М.С., Ходиев Б.Ю., Самадов А.Н. ва бошқ. Кичик бизнесни бошқариш: Ўқув қўлланма.: – Т.: «Ўқитувчи», 2003, 84-б.
7. Бедринцев А. Жахон хўжалиги алоқаларини глобаллаштириш шароитида Ўзбекистон кичик ва ўрта бизнес субъектларининг мамлакат ташқи иқтисодий фаолиятидаги иштирокини кенгайтириш йўллари. Журнал. «Экономика и класс собственников». № 1. 2002.
8. Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза Ўзбекистон 2000 й. Тошкент 2001й.
9. “Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 20 июндаги Фармони. Тошкент шахри, Халқ сўзи, 2005 йил 21 июнь.

7-Мавзу: Кичик бизнесни банк, солиқ ва аудит билан алоқалари

Режа:

1. Кичик бизнесни ривожлантиришда банкларнинг роли.
2. Кичик бизнес корхоналарини солиққа тортиш, улардан олинadиган солиқ турлари, коидалари ва солиқ имтиёзлари.
3. Кичик бизнес корхоналарида аудит ва аудиторлик тафтишини ўтказиш.

Методик кўрсатма

Кичик ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг асосий фаолияти банклар билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, улар олиб бораётган фаолият хом ашёни сотиб олиш, ишлаб чиқарилган товарлар, кўрсатилadиган хизматларга ҳақ тўлаш, иш ҳақи билан ишловчиларни таъминлаш, турли тоифадаги корхоналар, фирмалар, юридик шахслар билан бўладиган иқтисодий муносабатлар, яъни олинган фойдадан, даромаддан солиқ тўлаш, транспорт, коммунал хизматлар учун тўловларнинг барча турлари банклар орқали, ўз навбатида олинadиган кредитлар ҳам бошқа ҳисоб-китоблар ҳам банклар орқали амалга ошади.

Умуман банк операциялари пассив ва актив операциялардан иборат бўлиб, пассив операциялар пул маблағларини маълум бирор йўналишга сафарбар этишга қаратилган.

Тадбиркорларнинг иқтисодий фаолият юритишларида, молиявий ва бухгалтерия ҳисоб-китобларини тўғри амалга оширишларида *аудиторлик фирмалари* ҳам муҳим роль ўйнайди. Аудиторлик фирмалари бозор инфратузилмасининг энг муҳим унсурларидан биридир, улар мулкдорлар ва давлатнинг мулкрий манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида мустақил молиявий назоратни амалга оширади.

Ўзбекистонда аудит Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги қонуни асосида амалга оширилади. *Аудит - хўжалик юритувчи субъектларни мустақил экспертиза ва молиявий ҳисоботини таҳлил этувчи ташиқлотдир, бунини шунга вакил қилинган шахслар - аудиторлар (аудиторлик фирмалари) бажаради.*

Шундай қилиб, аудит стандартлари аввало мазкур хизмат турини ўтказишнинг мажбурий шартлари, хусусан, малака талаблари, тайёргарлик иши, аудитор текширишларини бевосита ўтказиш ва яқунловчи босқич – аудиторлик текшириш далолатномаси ҳамда аудиторлик хулосасини тузишга дахлдор бўлиши керак.

Таянч иборалар

Банк, банк турлари, инвестиция, кредит, кредит турлари, депозит, аккредитив, валюта, валюта операцияси, валюта курси, солиқ солиш объекти, солиқ солиш базаси, солиқлар тизими, умумдавлат солиқлари, маҳаллий

солиқлар, даромад (фойда) солиғи, қўшимча қиймат солиғи, акциз солиғи, мол-мулк солиғи, ер солиғи, экология солиғи, бошқа солиқлар ва йиғимлар, аудит, аудиторлик фирмалари, аудиторлик фирмаларининг ҳуқуқлари, аудиторлик фирмаларининг бурчлари.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Банк пассив ва актив операцияларининг тушунчаси ва моҳияти нималардан иборат?
2. Банкдан кредит бериш тартиби қандай ташкил этилган?
3. Банклар билан тадбиркорлар ўртасида бажариладиган операцияларда ўзаро муносабатлар қандай ташкил этилган?
4. Банклар билан тадбиркорлар ўртасидаги валюта операциялари қандай бажарилади?
5. Тадбиркорлик фаолиятида солиқ солиш тартиби, моҳияти ва аҳамиятини изоҳлаб беринг.
6. Солиқ солиш объекти ва базаси нима?
7. Солиқ солиш ставкаларининг структураси қандай тузилган, ва солиқ солиш тартиби қандай амалга оширилади?
8. Акциз солиғи нима? Унинг амал қилиш тартиби қандай?
9. Аудиторлик фаолиятининг асосий соҳаси қандай?
10. Аудиторлик фирмасининг ҳуқуқлари ва бурчлари нималардан иборат?
11. Аудиторлик хизматлари олдида қандай вазифалар туради?
12. Аудитнинг халқаро стандартлари тўғрисида гапириб беринг?

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. И.А. Каримов. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – таракқиёт гарови. Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил биринчи ярми яқунларига бағишланган йиғилишдаги нутқи. «Туркистон» газетаси 2001 йил 18 июль.
2. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари” тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни. 2000 йил 25 май.
3. Ўзбекистон Республикаси “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий- ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги қонуни. 1998 йил 29 август.
4. Ўзбекистон Республикаси “Банкротлик тўғрисида”ги қонуни. 2002 йил.
5. “Ўзбекистон Республикасида корхоналар тўғрисидаги” Ўзбекистон Республикаси қонуни, 1991.
6. “Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 15 июндаги Фармони. Тошкент шаҳри, Халқ сўзи, 2005 йил 17 июнь.
7. “Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 20 июндаги Фармони. Тошкент шаҳри, Халқ сўзи, 2005 йил 21 июнь.

8-Мавзу: Кичик бизнес корхоналарида тижорат фаолиятини ташкил этиш

Режа:

1. Тижорат битимлари, уларни турлари ва тузиш тартиби.
2. Тижорат битимларини расмийлаштириш усуллари.
3. Мол етказиб бериш, олди-сотди, реклама, воситачилик хизмати кўрсатиш. бўйича шартномалар ва уларга қўйиладиган асосий талаблар.
4. Сотувчи ва харидорларнинг ҳуқуқлари ва битим тузишдаги кафолатлари.

Методик кўрсатма

Ҳозирги замон шароитида олди-сотди, маҳсулот етказиб бериш ва мол айирбошлаш операциялари бўйича савдо битимларини тартибга солишнинг ҳар хил амаллари мавжуд.

Савдо битимларини тайёрлаш ва тузишнинг қуйидаги босқичлари бор: контрагентни излаш ва аниқлаш музокаралар ўтказиш ва шартнома ёки келишув тузиш.

Контрагентни излаш турли усуллар билан амалга оширилади. Масалан, амалиётда реклама, эълон, тижоравий алоқа хатлари, ҳамда харидорлар билан бевосита мулоқот олиб бориш, жумладан, тўғридан-тўғри (бевосита) келишув - оферта усуллари қўлланилади. Агар келишув қилинган бўлса, у холда, буюртма юборилади. Буюртма тасдиқлангандан кейин харидорга битим шакли ва тижорат битими тузиш учун музокара олиб боришга розилик билдирилган тижоравий алоқа хати юборилади.

Оферта икки турда бўлиши мумкин: қатъий ва эркин оферта.

Кичик бизнесда амалдаги қонунчилик билан бир қаторда шериклар муносабатини тартибга солиб туришда шартнома муҳим восита ҳисобланади. У ҳар қандай ишбилармонлик битимини тузиш ва бажарилишини таъминлаш жараёнининг асосий қисми сифатида намоён бўлади.

Шартноманинг маъноси, бу - томонлар мажбуриятларининг ўрнатилиши, ўзгариши ёки бутунлай тўхтатилиши йўналишидаги розилигидир. Тижорат ҳуқуқида бу тушунча қуйидаги кўринишларда амалга оширилиши белгилаб қўйилган: контракт, келишув, ошкора шартнома.

Кичик бизнесда воситачилик муносабатлари кенг тарқалган. Бунда бир томон (ишонтирувчи) бошқа томон (ишонувчи) нинг номидан учинчи томон билан хўжалик муносабатларига киришади. Томонлар жисмоний ёки юридик шахс бўлиши мумкин.

Ҳар хил олди-сотди, маҳсулот етказиб бериш, товар алмашлаш операцияларига тегишли битимлар шартнома асосида маълум юридик қонунларига мос равишда амалга оширилади. Бу қонунлар сотувчи, харидор ҳуқуқларини ва битим тузиш кафолатини белгилайди.

Таянч иборалар

Битим, тижорат битимлари, оферта, қатъий оферта, эркин оферта, контрагент, экспорт, импорт, лицензия, шартнома, контракт, келишув, ошкора шартнома, қўшилиш шартномаси, олдиндан тузилган шартнома, акцепт, воситачилик битими, преамбула, опцион, стандарт, сертификат, спецификация.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Тижорат битимлари нима ва уларни қандай турлари мавжуд?
2. Тижорат битимларини тайёрлаш ва тузиш қандай босқичлардан ташкил топади?
3. Оферта нима ва унинг қандай турлари мавжуд?
4. Шартнома нима ва унинг қандай турлари мавжуд?
5. Шартнома юридик кучга эга бўлиши учун қандай ҳуқуқий талабларга жавоб бериши керак?
6. Сотувчи ва харидорларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини изоҳлаб беринг.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. И.А. Каримов. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – тараққиёт гарови. Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил биринчи ярми якунларига бағишланган йиғилишдаги нутқи. «Туркистон» газетаси 2001 йил 18 июль.
2. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (2003 йил 24 июнгача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан). Расмий нашр - Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2003 й. – 496 б.
3. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари” тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни. 2000 йил 25 май.
4. Ўзбекистон Республикаси “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий- ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги қонуни. 1998 йил 29 август.
5. “Ўзбекистон Республикасида корхоналар тўғрисидаги” Ўзбекистон Республикаси қонуни, 1991.
6. Чжен В.А. Ўзбекистонда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизими. Т.: Ўзбекистон, 1995.
7. А.Абдуллаев, Қ.Муфтайдинов, Х.Айбешов. Кичик бизнесни бошқариш. Тошкент, “Молия” 2003. 192 б.
8. Гуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. - Тошкент: ТДАУ, 1998.
9. Қосимова М.С., Ходиев Б.Ю., Самадов А.Н. ва бошқ. Кичик бизнесни бошқариш: Ўқув қўлланма.: – Т.: «Ўқитувчи», 2003, 84 б.
10. Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш. Хужжатлар тўплами. Тошкент, МЧЖ «Босқон» 1998 й. 92 б.
11. Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза Ўзбекистон 2000 й. Тошкент 2001й.
12. “Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 14 июндаги Фармони. Тошкент шахри, Халқ сўзи, 2005 йил 16 июнь.

9-Мавзу: КИЧИК БИЗНЕС ПСИХОЛОГИЯСИ

Режа:

1. Тадбиркор раҳбар фаолиятининг руҳий - психологик хусусиятлари.
2. Тадбиркор раҳбарнинг нутқ маданияти ва унинг руҳий - психологик жиҳатлари.
3. Тадбиркор раҳбар фаолиятида мажорали ҳолатлар ва уларни ҳал этиш усуллари.

Методик кўрсатмалар

Бозор иқтисодиёти шароити тадбиркор раҳбарлардан тадбиркорлик ва ишбилармонликни, бошқарув услубларини такомиллаштиришни талаб этади. Бошқариш услублари асосан онгли равишда муайян мақсадларга эришиш учун хизмат қилади. Улар моҳияти ва мақсадига кўра, тарбиявий, моддий-рағбатлантирувчи, маъмурий-ташкилий турларга бўлинади.

Тадбиркорнинг ташкилотчилик қобилияти ҳамма нарсада муваффақиятга эришувининг муҳим шартидир. Қандай тадбиркор раҳбар муваффақиятга тез эришади? Руҳиятшунос олимлар унинг бир неча омилларга боғлиқлигини таъкидлаганлар. Булар қуйидагилардир:

1. Тадбиркор раҳбар ташкилотчилик қобилиятининг унинг шахсида намоён бўлиши.
2. Тадбиркор раҳбарнинг одамлар билан тил топиб ишлаш маҳорати.
3. Тадбиркор раҳбарнинг меҳнатга муносабатида ишбилармонлиги.
4. Тадбиркор раҳбарнинг фаолиятида ижро этиш қобилияти намоён бўлиши.
5. Тадбиркор раҳбарнинг қарорларни қабул қилишдаги уқуви.
6. Тадбиркор раҳбарнинг одамларга муносабати.
7. Тадбиркор раҳбарнинг ўз-ўзига талабчанлиги.

Тадбиркор раҳбар ўзида қуйидаги руҳий-психологик, физиологик, ахлоқий, маънавий ва ишбилармонлик хусусиятларини мужассамлаштирган бўлиши керак:

- тадбиркор раҳбарнинг руҳий-психологик хусусиятлари;
- тадбиркор раҳбар шахсининг руҳий - физиологик сифатлари;
- тадбиркор раҳбарнинг ахлоқий, маънавий сифатлари;
- тадбиркор раҳбарнинг ишбилармонлик сифатлари;
- тадбиркор раҳбарнинг ташқи кўриниши.

Тадбиркор раҳбар меҳнат жамоаларининг уюшиши, жипслашиши ва ривожланишининг руҳий – психологик жараёнлари босқичларини ҳисобга олиши керак. 1. Уюшиш-жипслашиш босқичи. 2. Жамоанинг таркиб топиш босқичи. 3. Ҳар бир аъзонинг жамоага мослашиш босқичи. 4. Инсоний қадриятларга эришиш босқичи.

Тадбиркор раҳбарнинг нутқ маданияти ва унинг руҳий-психологик жиҳатлари. Нотиклик санъати кўҳна санъатлардан биридир. Бу санъатда тарихий давр ва жамият ҳаёти акс этади. Ижтимоий-иқтисодий ва маънавий ҳаёт ўз ифодасини топган. Тараққиёт ва таназзул даволари бўлган. Овропада юнон, Шарқда Хитой, Ҳинд, ислом нотиклик санъатлари тараққиёт этган.

Жамият ҳаётининг ҳамма жабҳаларида нотиклик санъати мавжуд. Нотиклар - раҳбарлар, диндорлар, муаллимлар, ҳуқуқ ходимлари ва бошқалар. Нотиклик санъати ижтимоий мавқе жиҳатдан қуйидаги гуруҳларга бўлинади: ижтимоий-сиёсий нотиклик, илмий (академик) нотиклик, суд нотиклиги, ижтимоий-маиший нотиклик, диний нотиклик.

Тадбиркор раҳбар фаолиятида ҳар хил зиддият (конфликт)лар ва можоролар учраб туради. Меҳнат шарт-шароитлари, меҳнат натижалари, моддий ва маънавий эҳтиёжларнинг қондирилмаслиги, меҳнатдан қониқмаслик туфайли тадбиркор раҳбар ва ходимлар ўртасида зиддиятлар ва можаролар келиб чиқади. Бу ерда тадбиркор раҳбар билан ходимлар ўртасидаги ва шахслараро зиддиятларни фарқлаш керак. Бу ҳоллардаги зиддиятларнинг бир неча сабаблари мавжуд: моддий-техник сабаблар; ҳўжалик-ташкилий сабаблар; ижтимоий-касбий сабаблар; ижтимоий-демографик сабаблар; ижтимоий-психологик сабаблар.

Тадбиркор раҳбар ва ходимлар ўртасидаги руҳий-психологик зиддиятлар келиб чиқиши уч ҳолатда яққол кўзга ташланади: 1) меҳнат жараёнининг нотўғри уюштирилиши; 2) шахслараро муносабатларнинг хилма-хиллиги ва мураккаблиги; 3) жамоа аъзосининг шахсий ўзига ҳослиги.

Хуллас, бозор иқтисодиёти шароитида ҳар қайси буғиндаги тадбиркор шуни тушуниб етмоғи керакки, ҳар қандай шароитда ҳам инсонга ғамхўрлик қилиш, инсон руҳий ҳолатини барқарор этишга қаратилган жараёнларни ташкил этиш ва йўналтириш, жамоанинг ҳар бир аъзосини меҳнатдан моддий ва маънавий қониқиш ҳосил қилишига эриштириш унинг зиммасидаги муқаддас вазифадир.

Таянч иборалар

Бошқарув услублари: тарбиявий услуб, моддий-рағбатлантирувчи услуб, маъмурий-ташкилий услуб, бошқариш санъати, бошқарув қарорлари, раҳбарнинг ташкилотчилик қобилияти, раҳбарнинг руҳий-психологик хусусиятлари, раҳбарнинг руҳий-физиологик сифатлари, раҳбарнинг ишбилармонлик сифатлари, раҳбарнинг нутқ маданияти, раҳбар томонидан зиддиятларни бартараф этиш усуллари.

Назорат ва муҳокама учун саволлар.

1. Бозор иқтисодиёти шароитида бизнес психологиясининг мазмуни ва моҳияти нималардан иборат?

2. Бошқариш санъати деганда нимани тушунаси?
3. Сизнингча, тадбиркор раҳбарнинг руҳий-психологик хусусиятларининг муҳим томонлари нималардан иборат.
4. Раҳбар ходимнинг бошқариш фаолиятидаги руҳий-психологик жараёнлари босқичларининг моҳиятини тушунтириб беринг.
5. Хўжалик фаолиятини бошқариш давомида раҳбар билан ходим ўртасида юзага келаётган зиддиятлар сабабларини изоҳлаб беринг.
6. Сизнингча, раҳбар томонидан зиддиятларни бартараф этишнинг яна қандай йўллари бўлиши мумкин?

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Олий Мажлис қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи газетаси, 2005 йил 29 январ, № 20, (3565).
2. И.А. Каримов. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – тараққиёт гарови. Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил биринчи ярми яқунларига бағишланган йиғилишдаги нутқи. «Туркистон» газетаси 2001 йил 18 июль.
3. А.Абдуллаев, Қ.Муфтайдинов, Х.Айбешов. Кичик бизнесни бошқариш. Тошкент, “Молия” 2003. 192 б.
4. Гуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. - Тошкент: ТДАУ, 1998.
5. Дэн Штайнхофф, Джон Берджес. Основы управления малым бизнесом. Перевод с англ. - М.: БИНОМ, 1997.
6. Қосимова М.С., Ходиев Б.Ю., Самадов А.Н. ва бошқ. Кичик бизнесни бошқариш: Ўқув қўлланма.: – Т.: «Ўқитувчи», 2003, 84-б.
7. Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза Ўзбекистон 2000 й. Тошкент 2001й.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
1-мавзу. Кичик бизнеснинг моҳияти ва иқтисодиётда тутган ўрни.....	4
2- мавзу. Кичик бизнес бозор ва рақобат тизимида.....	8
3- мавзу. Кичик бизнес фаолиятини ташкил этиш.....	11
4- мавзу. Кичик бизнес фаолиятини таҳлил этиш ва режалаштириш.....	14
5- мавзу . Кичик бизнес фаолиятини бошқариш.....	17
6- мавзу. Кичик бизнеснинг молиявий ҳолати ва кредит билан таъминлаш шакллари.....	20
7- мавзу. Кичик бизнесни банк, солиқ ва аудит билан алоқалари.....	23
8- мавзу. Кичик бизнес корхоналарида тижорат фаолиятини ташкил этиш.....	25
9- мавзу. Кичик бизнесни бошқариш психологияси.....	27

Дўсмуратов Ғанийбой Давлатбаевич
Муқимов Зарип Мажлисевич
Шафқаров Баҳром Худойбердиевич

«Кичик бизнесни бошқариш»
фанидан семинар ва амалий
машғулотларини ўтказиш бўйича

(Методик кўрсатма)

Мухаррир:
Мусахҳих:

Нуртаева М.
Бойзоқова Д.

Босишга рухсат этилди _____
Қоғоз ўлчами 60 x 80 1/16
Ҳажми 2 б.т. 30 нусха
Буюртма № ____ ТИМИ Босмахонасида чоп этилди
Тошкент – 700000, Қори-Ниёзий кўчаси, 39 - уй